

GECEKONDU: AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE HIZLA TOPRAKTAN KOPMA VE KENTLE BÜTÜNLEŞEMEME*

Tarih boyunca kentlerin nüfusu hep kırsal alanlardan göçen nüfusla artmıştır. Fakat, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomisinin temeli hâlâ tarıma dayanan toplumlarda, kente göçenlerin, yaşantıları farklılıklar göstermektedir.

Gecekondular ise, yalnızca, tarımda pazara yönelik üretime (cash cropping) geçişin göresel olarak hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık, çok yavaş bir sanayileşmenin gerçekleştirdiği toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu gözleme, ayrıca gecekonduların, sosyal ekonomik değişmelerin yalnız klasik pazar mekanizmasıyla düzenlendiği toplumlarda yer aldığını da eklemek gerekir. Bu koşullar altında kırdan kente göç ve yerleşme, çağdaşlaşma öncesi (pre-modern) feodal kentlerinkinden ya da çağdaş (modern) sanayileşmiş kentlerdekinden farklı özellikler göstermektedir. Çağdaş olmayan kentlerde, kırlardan göçenlerin, göresel olarak kentin kenarlarına yerleşmeleri olağandı.¹ Çağdaş endüstriyel kentlerde ise, göçenlerin önce geçiş alanlarına yerleştikleri ve sonradan kentsel sisteme özümledikleri (assimilated) bilinmektedir.² Sanayi öncesi ve sanayileşmiş toplumlarda, yani dengeli toplumlarda kırdan göçenlerin, kentte açıkça farklı yerleşme biçimi oluşturdıkları pek görülmez. Oysa bugün, sanayileşmekte olan toplumlarda,

* *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan, Cilt XXVII, Sayı 3, 1973.

¹ Bkz., Sjöberg, G., *Preindustrial City*, 1960. Kıray, M., *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara Devlet Planlama Teşkilatı, 1964. Alonso, W., *The Form of Cities in Developing Countries*, M.I.T. Press, 1964, Cambridge.

² Bu konuda, Park, R.E. ve Burgess, E.W., *The City*, 1925, Chicago. Zorbaugh, W., *Gold Coast and the Slum* 1929, Chicago. Klasik yapıtlardır. Ondan sonraki zengin literatür herkesçe bilinir.

kente göçen nüfus mekana, göçtükleri kent ile hiçbir ilişkileri yokmuş gibi yerleşmektedir. Göçenlerin bu görünüşünün, temel sosyal yapının tarım kesiminin, tarımsal olmayan üretimden ve buna paralel olarak pazar yarışmasına ilişkin örgütsel yönlerden çok daha hızlı gelişmesinin, yani şehir yapısının *çok daha yavaş değişme süreci* içinde bulunmasının mekansal biçimlenmesini temsil ettiğini kabul etmek gerekir.

Türkiye’de gecekonduların ortaya çıkışı 1945’lere değin uzanır.³

Uzun süre Türkiye’nin büyük kentlerinde, hem gecekondulara hem de gecekonduda oturanlara geçici diye bakılmıştır. Geçen yirmi sekiz yıl içinde ise gecekondular gelişmiş ve kentlerin egemen ve kalıcı özelliği durumuna gelmiştir. Ankara’da nüfusun %61’i, İstanbul’da %45’i ve İzmir’de %43’ü gecekondu semtlerinde oturmaktadır.⁴ Ben bu yazımda kente göçüp gecekondulara yerleşenlerin sosyal tabakalaşma ve sınıf mensubiyetleri (affiliation) açısından nerede durduklarını, bu durumlarını nasıl değiştirdiklerini ve bu süreç içinde özsel (subjective) uyuşmayı nasıl sağladıklarını kısaca tartışmaya ve çözümlemeye çalışacağım. Böyle bir incelemenin, bu gibi kentlerin ikiye bölünmüş yerleşme görünümünün nedenlerini açıklamakta ve gelecekte olabilecek gelişmelere ipucu vermekte yararlı olacağı kanısındayım.

Ekoloji ve Nüfus Boyutları

Kentsel yerleşme alanlarının, tarımsal olmayan üretimi içerdiği ve bu tür üretimi gerçekleştiren ve denetleyen, uzmanlaşmış ve tabakalaşmış bir nüfusu da barındırdığını söylemek, herkesçe bilinen bir gerçeği yinelemektir. Bu özellik, aralarında bildirişim bağlantıları (ulaşım ve haberleşme) olan farklılaşmış iş ve konut semtlerinde gözlenmektedir. Çalışma düzeninde uzmanlaşmanın ve iş bölümünün artması ve gittikçe daha da yoğunlaşması ile yersel farklılaşma yalnız konut ve iş semtlerine

³ Kıray, M., *Tüketim Normları Üzerinde Bir Araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, 1947.

⁴ İmar ve İskan Bakanlığı Konut Umum Müdürlüğü.

kısıtlanmakla kalmamaktadır. İş semtlerinde, üretim-dağıtım-yönetim ve bu üçünün tümünün denetimi farklı yerleri kaplamaktadır. Ve bu faaliyetlerle uğraşan nüfus, örneğin denetleyen ve yönetenlerle, üretim ve dağıtımla uğraşanlar, öteki deyişle, toplumun farklı sınıfları, arsaların istenilen nitelikleri için ücret ödeyebilme yeteneklerine göre, farklı yerlerde yerleşmektedirler. Böylece her kentsel yerleşme alanı, sanayileşme derecesine göre toplumun iş yapısı kadar tabakalaşma ve sınıf yapısını da yansıtmaktadır.

Ekonomik bakımdan gelişmiş ve gelişmesini hızla sürdüren toplumlarda, kiralardaki ve arsa fiyatlarındaki pazar yarışmasına karşın, kente göçen nüfus, genellikle merkezi iş mıntikasının bitişiğinde yer alan geçiş alanlarında çok kısa bir süre kalmakta ve gelişen ekonominin sağladığı görece yüksek ücretler ve güvenli işler yardımıyla hemen daha iyi ve düzenli konut alanlarına taşınmakta ve oralarda yerleşmektedir. Böylece zaten sayısı büyük olmayan yeni gelenler, çabucak kentsel meslek ve sınıf yapısına özümrlenmektedir. Bugün, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra az gelişmiş ülkelerde olanlar, kentlerin kırdan göçen nüfusu emip bütünleştiremedikleri gerçeğini göstermektedir. Kent bir soyut olgu değil sosyal bir olgu olduğuna göre, kentte nelerin bütünleşmeye özellikle engel olduğunu araştırmak gerekmektedir.

Köyden gelenlerin yerleşiminde iki farklı türde eylem göze çarpmaktadır: 1) İş merkezlerinde yakın alanlarda kiraladıkları bir evde kısa süre için kalmak ve sonra sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi daha üst tabakaların oturduğu konut alanlarına taşınmak yerine kentin kenarlarındaki bir gecekondu semtine taşınmak. 2) Kentsel konut stokunun kısıntılı olmasından dolayı, daha başlangıçta kentin kenar kesimlerinde bir gecekondu satın alarak yaparak ya da kiralayarak yerleşmek.

Belediyelerce konulmuş normlara uygun yapıların maliyeti ile kente göçenlerin ödeyebilecekleri para arasında derin uçurumlar vardır. Gecekondu yapmaktaki temel amaç, göçen kimşenin satınalma gücü çok kısıntılı olduğundan, olanak ölçüsünde ucuza konut sahibi olabilmektir. Konutun ucuzluğu herşey-

den önce, yapıyı yapanın kendisi, arkadaşları ve akrabalarınca sağlanan karşılıksız emek ve ondan sonra becerili emeğe en az ücretin ödenmesi yolu ile sağlanmaktadır. İkinci tasarruf kaynağı bulabildikleri ölçüde ucuz ve dolayısıyla düşük nitelikli yapı malzemesi kullanmaktır. Üçüncü ve oldukça önemli bir tasarruf da konutun üzerine yapılacağı arsa için hiç para ödememek ya da "normal" sayılmayacak kadar az para ödemek olanıdır. Hiç para ödememek en ideal durumdur. Ama çoğu kez hiçbir şey ödememek olanaksızdır. Nitekim eski kentsel nüfus ve yetkililer gecekonduyu "kente göçenlerin başkalarının arazisinde izinsiz ve düşük nitelikte yaptıkları yapılar" olarak tanımlamaktadırlar. Böylece yapıların ortalama maliyeti 1962-1963 yıllarında 6.000-13.000 lira iken 1970'lerde 7.000-20.000 liraya çıkmıştır.⁵

Ankara'da gecekondur türündeki yerleşmenin otuz yıllık bir geçmişi vardır. Bu devre içinde sürecin özelliği iki yönde değişmiştir: 1) Kalıcılık niteliği kazanmıştır. 2) İnsafsız bir arsa ve bina spekülasyonuna yol açmıştır.

Yeni bir gecekondur yerleşmesi, kent çevresindeki boş bir alana aynı köyden ya da aynı semtten birkaç ailenin gelip konut yapması ile doğmaktadır. Daha sonra, bu yerleşenlerin akrabaları ve tanıdıkları onlara katılırlar. Evlerini düzenledikleri, çevresini ağaçlandırdıkları sıralar genellikle, yerleşmenin sakin ve sessiz devresine rastlamaktadır. Bu dönemde sözkonusu yerleşme kesimi bir "alt orta tabaka semti"ne ya da ortalama küçük bir köye benzemektedir. Ancak zamanla ve kente göçün artması ile birlikte hem spekülâtörlerce hem de yeni gelenlerce yapılan yapılarda birdenbire artma görülmektedir. Bu devreyi izle-

⁵ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal İlimler Bölümü Şehirleşme Semineri 1962-1970 raporları. Bu seminerler yazar tarafından yapılmıştır. 1970 seminerinde Ankara kentinde biri eski Altındağ, diğeri yeni oluşan Dikmen gecekondur semtleri seçilmiş ve buralardan sistematik bir örneklemeyle dayanan sörvey yolu ile veriler toplanmıştır. Eski gecekondur bölgelerinde gene yazar tarafından 1945 ve 1962'de gözlemler yapılmıştır. Bu makalede verilen sayı ve oranlar eğer başka kaynak gösterilmemişse 1970 yılı sörveyinden elde edilen verilerden hesaplanmıştır.

yen iki yıl içinde ise yoğunluk iyice artmaktadır. Eski yerleşmelerde kilometrekare başına 440 kişi, yenilerinde ise 168 kişi düşmektedir. Zaman geçtikçe yerleşme, yurdun her yanından gelen insanlarla heterojenleşmektedir. Ayrıca yoğunluğun artması ile birlikte kent hizmetlerinin kıtlılığı ya da kısıtlılığı iyice belirir ve bu alan bir yoksulluk semtine (slum area) dönüşür.

Ankara'da gecekondu da oturma altı yıldır. Ancak aynı yerde 17-20 yıl oturanlar da ender değildir. Ne var ki, gecekondu larda oturanların %60'ı son onbeş yıl içinde kente gelenlerdir.⁶ Gecekondu bölgelerinde yıllık ev değiştirme çok kısıtlıdır. Eski bölgelerde bu oran %1'dir. Nüfusu bir milyonu geçen kentlerin merkezindeki hiçbir geçiş bölgesi (interstitial zone) için bu denli düşük bir ev değiştirme oranı olağan değildir. Ev sahibi olan gecekondu luların oranının %82 olması da yerleşmenin kalıcılığını gösterir. Bu gözlemler, gecekondu yerleşmeleri hakkındaki "köprübaşı" anlayışını tamamen çürütmektedir.

Gecekondu luların nüfus özellikleri de, kesinlikle batı metropoliten kentlerinin geçiş bölgelerinden farklıdır. İlk olarak nüfusun yaş ortalaması 35'tir. Ve bu göçmüş bir nüfus için çok yüksektir. Cinsiyet oranı 104'tür. Yani erkek nüfus daha fazladır. Fakat diğer taraftan bu sayı, özellikle Türkiye ortalaması ile aynı olduğuna göre, önemsenecek ölçüde yüksek değildir. Bekar nüfusun oranı oldukça sınırlıdır, %3. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 4.6'dır. Ailelerin %90'ı çekirdeksel ailedir. Bütün bu sayılar ve oranlar, yerleşmiş bir nüfusun varlığını göstermektedir. Ne var ki, bu nüfus, sanayileşmiş bir kentte değildir. Durum bizi, bu nüfusu nasıl niteleyeceğimiz sorusu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Gecekondu da yaşayanlar köylü müdür? Kentli midir? Yoksa günün modasına uyarak söylersek "kentsel köylü" müdür? Sonuncusu, sözkonusu karmaşık etkileşim ağını kavramlaştırmaktan çok uzak, elektrik bir terimdir.

⁶ İbrahim Yasa, Ankara'da yaptığı çalışmasında ailelerin beşte üçünün on yıl önce geldiğini yazmaktadır. Ch. Hart, İstanbul için Zeytinburnu'nda ortalama süreyi dört yıl bulmuştur. Yasa, İ., *Ankara'da Gecekondu Aileleri*, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayını, Sayı 46, Ankara, 1966, s.75.

Köylüler değişmeden ve göçten önce, modern öncesi tarımsal üretimle uğraşıyorlardı. Şimdi ise artık tarımla uğraşmayıp, kentte oturduklarına göre özdeşimleri yeni üretim eylemlerine göre başlamalı sonra da yaşantı ve düşünce biçimleri ile sürdürülmelidir.

Sınıfsal Yapı ve Sosyal Tabakalaşma Boyutları

Büyük kentlerin çok farklı ve durmadan büyüyen gecekondu bölgesinde oturanları özdeşirken başvuracağımız dayanak, onların sınıfsal kökenleri ve bağlantıları ve sonrada tabakalaşma özellikleri olacaktır. Gecekondu bölgelerinde yaşayanların kırsal kökenli oldukları şüphesizdir. Ancak, hangi koşullar altında köylerini ve tarımı terk ettikleri ve kentteki üretim faaliyetleri açısından durumlarının ne olduğu açıklanmalıdır.

Kente Göçenlerin Sınıfsal Kökenleri

Büyük kentlerdeki gecekondu nüfusun kökenlerini anlayabilmek için, tarımsal ve ekonomik değişmelerin iki temel süreci kısaca gözden geçirilmelidir. Söz konusu nüfus köyde köylüdür. Demek oluyor ki, öküz ve saban gibi basit bir teknoloji kullanan ya ortakçı (kiracı) ya da küçük toprak sahibi olarak modernleşme öncesi toplum zenginliğini (tarımsal üretimi) üreten kimselerdir. Kısıtlı bir artık ürün elde etmekte bunu da ya pay olarak ya da vergi olarak ya büyük toprak sahiplerine ya lord-bürokratlara ya da her ikisine birden devretmekteydiler.⁷ Modern teknoloji yeni ürün çeşitleri ve bunlarla ilgili tarımsal-ekonomik değişiklikler nedeni ile birkaç yıl içinde kiracı, ortakçılar olarak kalma şansını yitirmekte ya tarımda ücretli işçiye dönüşmekte ya da kente göçmek zorunda kalmaktadır. Küçük toprak sahibi köylü için de iki temel değişme göze çarpmaktadır. Pazara dönük üretime geçiş ile birlikte, büyük yatırım gereken durumda, 250 dönümden az toprağı olan köylüler, genellikle büyük borçlar altına girmişler ve bunun sonucunda %20-%25'i yirmi yıl içinde topraklarını yitirmişler, ya tarımda ücretli işçi olmuşlar ya da kentlere göç etmişlerdir. Fazla yatırı-

⁷ Bkz., Lenski, G., *Power and Privilege, A Theory of Social Stratification*, McGraw Hill, 1966, New York. Genellikle 8 ve 9. bölümler.

rım istemeyen ama gene pazara dönük üretime yönelen alanlarda ise ulaşım ve pazarlama borçları birikmiştir.⁸ Bu alanlardaki köylüler de topraklarının çoğunu yitirmişlerdir. Böylece bu üç sürecin hepsi de kırsal nüfusun köylülükten, topraktan hızla kopmasıyla son bulmuştur. Ve bu süreçler ayrıca doğal nüfus artma hızıyla daha da yoğunlaşmıştır.

Kente göçenlerin kökenlerinde olagelen süreci anlamak önem taşımaktadır. Çünkü, ancak o zaman bunun üretim sürecindeki insanların görelî yerlerindeki yapısal bir değişme olduğu açıkça görülmektedir. Bu sıralarda, kentlere büyük sayıda nüfus akmasının temel nedeni, modernleşme öncesi tarımsal üretimdeki hızlı değişmedir. Dolayısıyla göç, yalnızca bir yerden ötekine yataysal hareket değildir. Giderek, belirli bir sınıf yapısındaki örneğin modernleşme öncesi toplumlarda, dikeysel hareket bile değildir. Ama daha önemlisi, göç olgusu, üretimi ve buradaki ilişkileri temelden değiştiren bir süreci ifadelendirmektedir. Nitekim göç nedeni olarak %52 toprak yitirimi ve %22 işsizlik gösterilmektedir. Bu oranlar kırsal çevrede insan toprak ilişkilerinin temelden değişmekte olduğunu "köylü"lerin artık köylü olmadıklarını ve olayın dönüşü olmayan bir süreç niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Şimdi tarımda yeni üretim grupları ve ilişkileri biçimlenmektedir. Bu yüzden eski köylüler, yeni ilişkiler içerisinde özümlemek zorunda kalmaktadırlar.

⁸ Bunlar tarımsal modernleşmenin temel süreçleridir. Bu temel süreçlerin Türkiye’de nasıl oluştuğu aşağıdaki yapıtlarda görülebilir. *Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü Aylık Bülteni*, No.91, 1961, s.1139. Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965, Genel Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçları, Yayın No.473. Robinson, R.D., "Tractors in Village", *Journal of Farm Economics*, 1952. Siyasal Bilgiler Fakültesi, *Türkiye’de Zirai Makineleşme*, Ankara, 1954. Karpat, K., "Social Effects of Farm Mechanization in Turkey", *Social Research*, 1960. Çok daha direkt bir analiz için bkz., Kıray, M. ve Hinderink J., "Interdependencies Between Agro-Economic Development and Social Change". *Journal of Development Studies*, July 1968. Kıray, M., "Values, Social Stratification and Development", *Journal of Social Issues*, April 1968.

Kente Göçenlerin Yeni Sınıfsal Mensubiyeti

Kente göçen köylünün yeni üretim ilişkilerine girmesi, kendi toprağından kopması gibi kolay ve çabuk olmamaktadır. Üzerine basılması gereken nokta, 'işçileşme'nin kaba bir göstergesi olan endüstriyel gelişme artışı Türkiye'de her beş yılda %8 olduğu halde, gene kırdan kopma sürecinin göstergesi olan kentsel merkezlere göç hızının beş yılda %18 olmasıdır.⁹ Türkiye'deki kentleşmenin her yönünde görülmekte olan bu çelişki, özellikle ülke kentsel nüfusunun sınıfsal yapısı ve sosyal tabakalaşması ile ilgilidir. Demek oluyor ki, yapısal değişimler yeterince hızlı değildir. Sanayi işçisi ve modern formel örgütlerde çalışacak kimseler çok yavaş ve oldukça sınırlı oranda ortaya çıkmaktadır. Gecekondu nüfusunun meslek yapısı üzerindeki çalışmalar, bu yönü en iyi biçimde yansıtmaktadır. Ve bu nüfusun edindiği beceriler de bu konuda çok aydınlatıcıdır. Bizim çalışma yaptığımız Ankara gecekondu bölgelerinde ailelerin %27'si becerili işçi içermektedir. Devlet dairelerinde ya da özel firmalarda çalışan becerisiz, memur-işçiler ise %16'sını kapsar. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde, 1962 yılında yapılan çalışmalarda incelenen grubun %20'si becerili işçi, %10'u düz işçi, %3'ü beyaz yakalı ve geri kalanı da "diğer" olarak sınıflandırılmıştır. "Diğer" kategorisi gezici satıcıları, çeşitli eşya onarcılarını, ayakkabı boyacılarını ve benzeri işlerle uğraşanları içermektedir. Söz konusu sınıflama, ülke sanayinin yarısının yer aldığı iki milyon nüfuslu İstanbul için de doğrudur. Ayrıca her incelemedeki becerili işçi kategorisi, ayakkabıcılardan, terzilerden, marangozlardan, küçük işlik sahiplerinden kamyon şoförlerinin, oto onarım işliği kalfalarından oluşmaktadır. Bütün bu uğraşlar, gereğince sanayileşmiş bir düzenin değil, fakat kesinlikle modern ile feodal kentsel iş yapısının çapraşık birleşimidir. Böyle önemsiz, üretici olmayan ve sanayi dışı grupların çeşitliliği, her zaman tasnif güçlüğü doğurmakta, her tasnifte kalabalık

⁹ Yasa'nın çalışmasında göçlerin %46'sı topraklarını yitirdikleri, %14'ü de işsizlik nedeniyle olmuştur. G. Sewell'in yaptığı bir başka araştırmada ise %40 işsizlik, %24 toprak yetersizliği göçe sebep olmuş görülmektedir. Bkz., Sewell, G.H., *Squatter Settlements in Turkey*, Yayınlanmamış doktora tezi, M.I.T. 1964, s.101, Yasa, İ., *Ibid.*, s.74.

bir "diğerleri" kategorisi ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Tasnifin doyuru-
cu bir biçimde yapılamayışı, araştırmacının becerisinin kıt ol-
masından değil, kentin ve dolayısıyla kente göçenlerin sınıfsal
meslek yapısının amorfluğundan doğmaktadır. Gecekondulular
artık kesinlikle köylü değildir. Ancak çok yavaş sanayileşmiş ve
ondan da daha yavaş olan örgütsel gelişme -ki bu da sanayileş-
meye paraleldir- nedeniyle, topraklarını bırakmak zorunda kal-
mış olan bu nüfus, endüstriyel-kentli işçi kişiliğini almaya fırsat
bulamamakta, rasgele, küçük, üretici olmayan hizmet işleri ile
uğraşmaktadır. Görünüşe göre, göçenlerin yeni ilişki kurma yö-
nelimleri ve değişme süreci dinamik ve esnektir. Bu nüfusu
oluşturanlardan, yeniden tarıma dönmeyi, az da olsa hayal
edenler vardır. Bu en az olanaklı bir istektir. Bir çoğu da bir iş
adamı yanında ya da bir fabrikada, bir zanaatta becerili işçi ol-
mayı düşünmektedirler. Eğer, mesleki yapı üzerindeki gözlem-
ler, böyle hareketlilik için bir ipucu ise gecekondu-lardan ancak
pek azının, düşündükleri mesleklerden birini gerçekleştirebildi-
ği görülmektedir. Elverişli endüstriyel işlerin kıt olmasının ne-
deni elbette, gecekondu-lunun yeteneksizliğinden ya da girişim
yokluğundan ötürü değildir. Hiçbiri tarımsal üretimle de uğraş-
mamakta, dolayısıyla artık "köylü" değildirler.

Bu iş yapısı, değişmemiş modernleşme-öncesi bir yapıymış
gibi gözükmemektedir, ama değildir. Bilindiği gibi modernleş-
me-öncesi toplumsal yapıda, esnaf ve zanaatkârlar tarım dışı
üreticileri oluşturmaktaydı. Fakat, sayıları her zaman kısıtlan-
makta ve denetlenmekte idi. Şu ya da bu yolda lonca (guild) gi-

¹⁰ İzmir'in iş hayatı yapısında da 6.000 kayıtlı ve örgütlü işyerine karşın
60.000 küçük, örgütsüz, kayıtsız işyeri tesbit edilmiştir. Üstelik bu
sayıya işportacılar, gezginci satıcılar dahil değildir. Böyle bir iş yapı-
sını sınıflandırmanın olanaksızlığı çok açıktır. Bu yüzden, birçok
araştırmacı, böyle bir sınıflandırmada "diğerleri" kategorisi yanında bir
de "tasnif edilemeyenler" kategorisi koymak zorunda kalmışlardır.
Bkz., Akçura, T., *Ankara, Cumhuriyetin Başkenti Hakkında Monog-
rafik Bir Araştırma*, ODTÜ Yayınları, 1970, Ankara. Kıray, M.B.,
*Örgütlemeyen Kent - İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düze-
ni*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları A-1, Ankara, 1972.

bi belirli birliklerde örgütlenmekteydiler. Bugün ise örgütlenmemiş çeşitli işlerle uğraşanlar örgütlenmiş işlerde çalışanlardan daha çoktur. Ve şimdiki durumda yeni gelenler, eski esnaf ve zanaatçı grubunun ayakta duran kesimi için önemli bir baskı yaratmaktadır. Çünkü sınırlı bir pazar için yapılan yarışma iyice keskinleşmektedir. Eski kentli gruplar, işlerini yitirme süreci ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yeni gelenlerin yaribecerileri işçi olarak katıldıkları grup da bu gruptur.

Kısacası, kentteki üretim ve meslek ilişkileri o denli amorf-tur ki, ve bu durum o denli uzun sürmektedir ki, gecekondulu ve küçük sanatlar kent yaşantısının belirgin bir parçası durumunu almaktadır. Bu nedenle, sahte-kentleşme ve sahte-kentli terimlerini kullanmak zorunluluğu doğmaktadır. Ne yolda olursa olsun gecekonduda yaşayanlar için klasik sınıf terimlerinin hiçbirinin kullanılamayacağını bu açıklamalar göstermektedir.

Kente Göçenlerin Tabaka Özellikleri

Sosyal-ekonomik tabakalaşma sözkonusu olduğu sürece bu grupların gelirleri ve eğitimleri de önem kazanmaktadır. Çünkü bu grupların bütünleşmemelerinin nedeni, şimdiki gelir ve eğitimleri ile kendilerine bütünleşme fırsatı vermeyen bir düzenin parçası olmak zorunda kalmalarıdır.

Modern sanayi ve iş örgütleri dışında kalan basit hizmetlerde çalışanların kazancı çok azdır. Ailede ortalama gelir 450 lira civarındadır.¹¹ Ankara'da ortalama gelir 1.700 lira olarak hesaplanmıştır. Bu, gecekonduların ortalama gelirlerinin yaklaşık dört katıdır.

Öte yandan, güçlükle kazanılan bu gelir, köyde elde edilen ortalama gelirin iki katıdır. İncelemelerimize göre köydeki ailelerin %80'inden çoğunun yıllık geliri 4.000 liranın altındadır. Ortalama yılda aile başına 2.000 lira çevresindedir. Başka bir deyişle, ayda ortalama ile geliri köyde 2.000 liranın altındadır.¹²

¹¹ Gecekondularda ortalama aylık aile geliri Yasa'nın araştırmasında 386 lira (*Ibid.*, s.134), Sewell'inkinde 372 lira (*Ibid.*, s.90) ve bizim 1962 seminer çalışmamızda 435 lira bulunmuştur.

¹² Bkz., Kıray, M., Hinderink J., *Ibid.*

Hasanoğlan köyünde İ. Yasa da aynı miktarları bulmuştur.¹³ Ch. Hart ise, kaynaklarını belirtmeksizin İstanbul gecekondü bölgeleri için bulduğu aile başına düşen ortalama gelirin, Türkiye'nin farklı alanlarındakinden 3-4 kat daha yüksek olduğunu açıklamaktadır. Bu yalnızca, bildirilmiş gelirlerdir. Parasız olarak köyden sağlanan mallar, aile rasgele kazançları ya da parasız sağlık bakımı gibi kentte bulunan fakat köye gitmeyen yararların ayrıntıları bu gelire katılmamıştır. Bunlar da eklenseydi, ortalama gelir şüphesiz daha yüksek ve kırsal alanlardaki gelirle karşılaştırıldığı zaman, aradaki fark daha da çarpıcı olacaktı. Dolayısıyla, artık oldukça yıpranmış olan "kent'in çekim" terimini kullanmak istersek, kentteki gelirin göresel yüksekliği bir etkidir. Ancak yalnız köyde tamamen işsiz kalanlar için bu böyledir. Yoksa, kentte kolayca edinilen güvenilir sanayi işleri yoktur.

Kente göçenlerin eğitim durumları da kökenleri ve edindikleri işler ile uyur. Gecekondü bölgelerinde kesinlikle bir tek üniversite mezunu bulunmaz. Aile reislerinin %12'si ortaokul eğitimi görmüştür. İlkokulu bitirenler oranı %30'a yaklaşır. Okuma yazma bilenler ise genel olarak %75 oranındadır. Türkiye'de okur yazarlığın genel oranı %60'tır. Büyük kentlerde %80'e çıkan bu oran, köylerde %30'a kadar inmektedir. Gecekondü bölgelerinde okur yazar oranının %70 olması, kırsal kalıplardan dinamik bir biçimde kurtulmak ve kentsel çevreye uymak için harcanan bireysel çabaları yansıtmaktadır. Eğer, daha yüksek eğitim düzeyi isteyen uygun işler bulunsaydı, beş yıldan daha uzun bir süredir kentte oturan gecekondülüler, okur yazarlığa ulaştıkları gibi, elbette daha yüksek bir eğitim düzeyi elde etmek yollarını da bulurlardı.

Sanayileşmenin yavaşlığı, hem güvenli hem de daha yüksek ücretli işlerin kıtlığı, gecekondü bölgelerine, artık buraları kente göçenlerin kısa süreler için konakladıkları geçiş alanları olmaktan çıkaran, kesin bir kalıcılık özelliği kazandırmıştır. Ve kent nüfusunun yarısı gecekondü bölgelerinde oturduğu için

¹³ Yasa, İ. *Hasanoğlan Köyü, 25 Yıl Sonra*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayını, No.270. Ankara, 1960, s.30.

buralara yerleşenlere ilişkin tabakalaşma özelliklerindeki farklılaşmalar bu bölgedeki mekanda da yansımaktadır. Gözlemlememiz belirli gecekondu kesimlerinin alt-orta tabaka konut alanlarına dönüştüğünü göstermektedir. Böyle bölgelerde aylık ortalama gelir 750 lira civarındadır. Ve oturan kişiler, küçük devlet memurluğu, hastabakıcılık ve benzeri işlerde çalışmaktadırlar: Genellikle ilkokul eğitimi görmüşlerdir. Bazı gecekondu bölgeleri yalnızca dar gelirli konut alanlarıdır. Bazı bölgeler, Çingeneler gibi düşük statülü etnik gruplar bazı bölgeler aynı yönden gelen (Sivaslılar, Kırşehirli vb.) aileler ya da dinsel mezhepler (Aleviler vb.) için farklılaşmıştır.¹⁴ Böylece gecekondu bölgelerinde, eğitim, gelir ve meslek açısından olduğu kadar, dinsel ve etnik bağlantılar açısından da tabakalaşma gayet iyi yansımaktadır. Kentin gecekondu olmayan diğer konut alanlarının da, gelire, eğitime ve mesleğe göre aynı derecede duyarlı olmalarına karşılık, düşük statülü etnik grup ve dinsel mezheplerin farklılaşmasını, gecekondu bölgesi ölçüsünde açık olarak göstermediğini belirtmek gerekir. Ağırlık vermek istediğim başka bir nokta da, Türkiye'nin metropoliten kentlerindeki iş mntıkları ve üst-orta tabaka konut bölgeleri dışında, mekana ilişkin ne kadar farklılaşma ve biçimlenme varsa, hepsinin gecekondu bölgesinde bulunmasıdır. Dolayısıyla, örneğin alt-orta tabaka konut mntikası veya suç işleyenlerin yoğun bulunduğu çöküntü mntıkları gecekondu bölgelerinde fakat birbirlerinden uzakta yer almaktadır. Çeşitli gecekondu bölgeleri ne aynı sosyal yapıdadır ne de aynı ekolojik biçimlenmenin bir parçasıdır. Buna rağmen hepsinde bina biçimi aynıdır. İşte bu durum, birçok kentli vatandaşların ve yetkililerin gecekondu, üniform bir sosyal olgu ve dolayısıyla genellikle istenmeyen vatandaşlar ve bölgeler olarak nitelemelerine yol açmaktadır.

¹⁴ Çingeneler için segregasyon oranı yüzde yüz gibi görünmektedir. Anadili değişik olan diğer gruplar daha fazla büyük gruba karışmış izlenimi vermektedir. Bütün şehri kaplayan etnik grup sayıları mevcut olmadığı gibi segregasyon indeksi hesaplamaları yapılamamıştır.

Sosyal Psikolojik Boyutlar

Güvenlik Gereksinmesi

Kırsal tarımsal yapıdaki değişme ile kentsel endüstriyel yapıdaki değişme arasındaki hız farkı yüzünden kentlere yığılmış, üretici olmayan, küçük hizmet işlerinde çalışıp çok az bir geliri bulunan büyük yığınların gerek çalıştıkları işte, gerekse kazandıkları küçük gelirden hiçbir güvenlikleri yoktur. Müphem fakat güçlü bir güvensizlik duygusu egemendir. Bu duygu, onların güvenlik sağlayan herşeye ve ilişkiye büyük önem vermelerine yol açar. Böyle bir güvenliğin ne yolla ve ne ölçüde sağlanacağı belirsizdir. Ancak bazı mekanizmalar bu gereksinmenin en yüksek ölçüde karşılanması için geçerli gibi görünmektedir. Bunların başında kentte bir gecekondulardan edinmek gelmektedir. Oturacak bir yerin bulunmasına çok önem verilmektedir. "Başımızı sokacak bir delik gerek" diye belirtilen bu güçlü istek, gecekonduların gergin ve endişeli duygularını yansıtmaktadır. Diğer taraftan, yapılan "kondu"nun başkasının toprağı üzerinde bulunması, tapusunun olmaması, her an yıktırılma tehlikesi güvensizlik duygusunu daha da keskinleştirmekte ve neredeyse akıldışı bir boyuta erdirmektedir. Güvenlik sağlayan ikinci ilişki akrabalarla ya da aynı köyden aynı yöreden gelenlerle komşu oturmaktır. Zor durumda kalınca, yalnız birbirlerinden yardım istediklerini belirtenlerin oranının %46'yı bulması, komşuluk güven duygusunu göstermektedir. Nitekim, yukarıda da belirtildiğı gibi, yerleşme süresinde akrabasına ya da memleketlisine yakın olmanın rolü önemlidir. Geldikleri köyü ziyaret etmek, karşılıklı para, erzak, hediye yollayıp mektuplaşmak bu tip ilişkileri sürdüren güvenlik gereksinmesinin karşılanmasında katkısı olan, farklı bağlantı tiplerindendir.

Hiçbir gecekondulu, köye geri dönmek istemediğı halde, gene de köydeki ufacık toprak parçasını elinden çıkarmak istemez ve köydeki aile toprakları üzerinde hak iddia etmekten geri kalmazlar. Bu toprak, eğer kentte herşey kötü giderse, başvuracakları son kaynaktır ve güvenlik sağlayan mekanizmalardan biridir.

Değerlerinde ve ilişkilerinde köy eğilimi çok kuvvetli olan

kente göçenlerin kentte ciddi uyum sorunları ile de karşılaştıkları gözlenmiştir.¹⁵

Göresel Yoksunluk

Güvenliğin azamileşmesi için harcanan çabanın tam tersine, kente göçenlerde, görelî yüksek yaşantı düzeyinin verdiği olumlu duygu ve iyimserlik vardır. Bilindiği gibi, her grup kendi özlemlerini belirlerken ve kararlaştırırken, karşılaştırma dayanağı olarak belli bir özlenilen grup seçer.¹⁶ Kentteki eski köylü burada, hem kendisinin de içinde bulunduğu göçenler grubunu hem de bu grubun bir üyesi olarak kendisini hâlâ köylü saymakta ve köyde geçirdikleri ile karşılaştırmaktadır. Sonuç gelir tartışmamızda ya da kentte kendine kolaylıklar sağlamakta olduğu gibi her zaman için göresel tahmindir. Durumu, kırdaki kalan köylülerden çok daha iyidir. Çocuğunu okutabilmek için daha iyi fırsatlar vardır. Sağlık servisi gibi bazı kolaylıklardan faydalanma bakımından daha şanslıdır. Üyesi olduğu grubu yargılamak sözkonusu olduğu zaman ise, toplum köylülere pek az hareketlilik fırsatı tanıdığı ve mevcut tabakalaşmayı veri olarak kabul ettikleri için, kendilerini farklı bir sınıfla ya da daha yüksek bir tabaka ile karşılaştırmamakta ve ona özlem duymamaktadırlar. Karşılaştırma dayanağı bu olunca, kesinlikle köylüler kendilerini görelî olarak yoksun görmemektedirler. Bu durum köyü karşılaştırma dayanağı olarak kullandıkları sürece böyledir. Eski-köylüler, başka sınıf ve tabakalarla -ki, bu grup için böyle sınıf ve tabakaların görülmesi ve dolayısıyla özlenilen grup ola-

¹⁵ Dr. N. Levine ile şahsi yazışma. Dr. Levine 1967'de Ankara'da bir grup göçmenin sübjektif itibalarını araştırmıştır. Yapıtı henüz yayınlanamamıştır.

¹⁶ Referans grupları ve görelî yoksunluk terimleri üzerinde, kişinin kendini nasıl algıladığı ve tabakalaşma düzenine ve onun değişmelerine nasıl uyum yaptığını inceleyen, birçok çalışma vardır. Bu konuda özellikle şu yapıtlara bakılabilir: Runciman, W.G., "Problems of Research on Relative Deprivation" *Reference Group - Theory and Research*, Editörü H. Hyman ve E. Singer, Free Press, 1968, New York. Stern, E. ve Keller, S., "Spontaneous Group References in France", *Public Opinion Quarterly* XVIII., 1953, s.208-217.

rak kullanılmaları ya da onların normları ile ve düzeyleri ile karşılaştırıp kendilerini görece yoksun hissetmeleri olasılığı pek düşüktür-, tanışıklık kurmak için farklı bir yapıya kendilerini bütünleştirmeye fırsat bulamadıkları sürece tabaka bağlılıklarının öznel yanı böylece sürüp gitmektedir. Eski-köylülerin göresel tatminleri, onların oy verme davranışlarıyla kanıtlanmaktadır. Ankara'da gecekondü bölgelerinde 1968 seçimlerinde, muhafazakâr sayılabilecek Adalet Partisi oyların %45'ini almıştır. Geri kalan oylar da altı parti arasında paylaşılmıştır.¹⁷ Gecekondulular, sosyal hareketliliğin açmazlarına ve çelişkilerine düşene dek bu durum sürebilir.

Durum akla şöyle bir soru getirmektedir. Acaba muhafazakârlık ve tatmin de, tıpkı köydeki toprağı bırakmamak ve kentte bir ev edinmek gibi başka bir güvenlik mekanizması mıdır? Başka bir soru da, kentsel sosyal yapının değişmesi sırasında göresel tatminin de değişeceği bir eşik noktası bulunabilip bulunamayacağıdır. Karşılaştırma dayanağı olarak köyden başka ilişkileri ne zaman kullanacakları da bir soru olarak belirmektedir. Yeni kuşakların artık köyü özlenilen grup olarak saymadıkları zaman mı? Yoksa göçenler sanayide çalışmaya başladıktan sonra mı? Bunu şimdiden kestirmek güçtür.

¹⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü: Mahalli Seçimler Sonuçları, 2 Haziran 1968.